

SEKUNDARNE ANALIZE PODATAKA DOBIJENIH KROZ ISTRAŽIVANJE ANKETA O PRIHODIMA I USLOVIMA ŽIVOTA (SILC)

Program podrške razvoju istraživačkih
kadrova iz oblasti društvenih nauka

SILC I TIPOLOGIJA NASELJA: STATISTIČKA ANALIZA OPRAVDANOSTI TRIHOTOMNE PODELE NASELJA

Marijana Pantić

VLADA
REPUBLIKE
SRBIJE

TIM
ZA SOCIJALNO UKLJUČIVANJE I
SMANJENJE SIROMAŠTVA

Empowered lives.
Resilient nations.

Sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života (SILC)

Program podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka

SILC I TIPOLOGIJA NASELJA: STATISTIČKA ANALIZA OPRAVDANOSTI TRIHOTOMNE PODELE NASELJA

Autorka:

Marijana Pantić

Izdavači:

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlada Republike Srbije i

Program Ujedinjenih nacija za razvoj

Recenzent:

Biljana Mladenović

Dizajn i priprema:

Violeta Đokić

VLADA
REPUBLIKE
SRBIJE

TIM
ZA SOCIJALNO UKLJUČIVANJE
SMANJENJE SIROMAŠTVA

*Empowered lives.
Resilient nations.*

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

**Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC**

PODRŠKA: Izrada publikacije omogućena je sredstvima Švajcarske agencije za razvoj i saradnju u okviru projekta „Podrška unapređenju procesa socijalnog uključivanja u Republici Srbiji“.

NAPOMENA: Ova publikacija ne predstavlja zvaničan stav Vlade Republike Srbije. Isključivu odgovornost za sadržaj i informacije koje se nalaze u publikaciji snose autori/ke teksta. Svi pojmovi upotrebljeni u muškom gramatičkom rodu obuhvataju muški i ženski rod lica na koja se odnose.

Stavovi izneti u ovoj publikaciji pripadaju autorima/kama i ne predstavljaju nužno stavove Ujedinjenih nacija, odnosno UNDP-a ili država članica.

Poštovani/a,

Pred vama je jedna od 11 analiza koje su nastale u okviru Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka koji je, u skladu sa višegodišnjom praksom, inicirao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, i sproveo u saradnji sa Programom Ujedinjenih nacija za razvoj.

Ovaj ciklus Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka bio je usmeren na sekundarne analize podataka dobijene kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC. Programom su podržana i detaljnija istraživanja Ankete o potrošnji domaćinstava i Ankete o radnoj snazi, kao i korišćenje administrativnih izvora podataka, sa ciljem sveobuhvatnijeg i celovitijeg razumevanja tematike i formulisanja efikasnijih javnih politika.

Opšti cilj Programa bio je dublje razumevanje faktora koji utiču na siromaštvo, socijalnu isključenost, materijalnu deprivaciju, rizik siromaštva, nejednakost, pristup tržištu rada i druge aspekte važne za kvalitet života pojedinaca i porodica u Republici Srbiji. Program je usmeren na podizanje kapaciteta istraživača/ica na početku karijere za realizaciju komplementarnih/sekundarnih istraživanja u onim oblastima koje nisu istraživane, a koje su od velike važnosti za formulisanje efikasnih javnih politika u ovim segmentima.

Programom se ovakvim pristupom odgovorilo ne samo na zahteve za dodatnim dubinskim istraživanjima fenomena siromaštva i uslova života u zemlji, već doprinelo i kreiranju predloga politika zasnovanih na podacima.

Program je podržao 19 istraživača/ica na početku karijere¹ kojima je bila obezbeđena kontinuirana mentorska podrška ukupno sedam mentora², kao i podrška Republičkog zavoda za statistiku i podrška nezavisnog statističara.

Za uspešno sprovođenje Programa veliku zahvalnost dugujemo kolegama i koleginicama iz Republičkog zavoda za statistiku, kako na stručnim savetima i podršci, tako i na ustupanju podataka iz relevantnih anketa kojima Republički zavod za statistiku raspolaže.

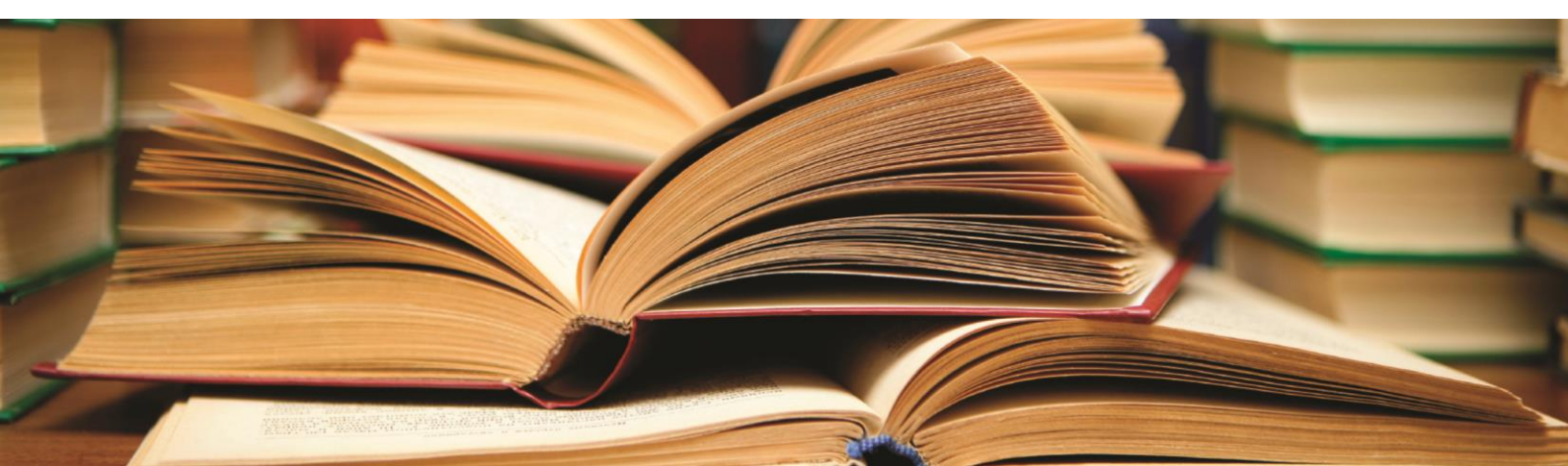
Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije i Program Ujedinjenih nacija za razvoj vas pozivaju na korišćenje predstavljenih podataka u vašem daljem radu, kao i na promociju nalaza i preporuka, sa nadom da ćemo time podstaći efikasnije unapređenje javnih politika i doprineti stvaranju inkluzivnijeg i pravednijeg društva.

Steliana Nedera, zamenica
stalne predstavnice
Program Ujedinjenih nacija za razvoj

Ivan Sekulović, menadžer
Tim za socijalno uključivanje i smanjenje
siromaštva Vlade Republike Srbije

¹ Aleksandra Anić, Aleksandra Vukmirović, Sanja Vujackov, Kaja Damnjanović, Maja Jandrić, Marko Milenković, Tatjana Milić, Natalija Mirić, Miloš Mojsilović, Ivana Savić, Dragan Stanojević, Ivana Stjelja, Jelena Stojilković Gnjatović, Svetozar Tanasković, Marko Tomašević Marijana Pantić, Dragana Paunović Radulović, Lenka Petrović i Mateja Petrušević

² Mentori koji su u ovom procesu pružili podršku izradi istraživanja su Devedžić Mirjana, Žarković Rakić Jelena, Krstić Gorana, Matković Gordana, Milić Branislav, Nojković Aleksandra i Stanić Katarina.

SILC I TIPOLOGIJA NASELJA: STATISTIČKA ANALIZA OPRAVDANOSTI TRIHOTOMNE PODELE NASELJA

**Trihotomna podela naselja kao šansa
za unapređenje razvojnih politika**

Marijana Pantić

Dr Marijana Pantić, samostalni istraživač, trenutno angažovana kao asistent projekta i demografski analitičar na izradi Strategije razvoja grada Beograda 2016-2021. u PALGO Centru. marija-nap33@yahoo.com, marijana.pantic@palgo.org

ANALIZA: SILC i tipologija naselja: statistička analiza opravdanosti trihotomne podele naselja

Marijana Pantić

*Analiza SILC i tipologija naselja: statistička analiza opravdanosti trihotomne podele naselja jedna je od 11 sekundarnih analiza koje su kreirane u okviru **Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka - sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC.***

Sprovođenje Programa inicirao je i podržao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (SIPRU), uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku (RZS). Republika Srbija sprovodi istraživanje *SILC* od 2013. godine, čime se pridružuje članicama Evropske unije (EU) u praćenju životnog standarda, socijalne uključenosti i nejednakosti. Analizom mikropodataka iz *SILC*-a kao primarnom analitičkom izvoru, kroz 11 sekundarnih analiza daje se doprinos unapređenju procesa donošenja relevantnih politika socijalnog uključivanja, zasnovanih na podacima. Više informacija o samom Programu i kreiranim analizama možete pronaći na internet stranici Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije www.socijalnoukljucivanje.rs.

Ova analiza se bavi ispitivanjem opravdanosti trihotomne podele naselja/područja, naspram dihotomne (urbano-ruralno). Uvođenje trihotomne podele predviđeno je programom implementacije *Prostornog plana Republike Srbije* i potrebama formulisanja razvojnih politika i procesu evropske integracije Srbije. Statističko izveštavanje u Srbiji koristi podelu naselja na *gradska* i *ostala*. Ovo rešenje ima određena ograničenja. Primera radi, ako *gradska* naselja smatramo urbanim, da li to znači da su *ostala* naselja implicitno *ruralna*? Takođe, da li su *ostala* naselja samo *ruralna* ili obuhvataju i naselja koja imaju karakter i *gradskih* i *seoskih*? Evropske tendencije u određivanju tipova područja usmerene su ka formulisanju trihotomne podele gde će pored standardno utvrđenih urbanih i ruralnih biti izdvojena i *prelazna* područja. Među tim podelama su *OECD-ova regionalna tipologija* i *Degree of Urbanization [DEGURBA]* koje su veoma slične, a gde se na osnovu parametara gustine naseljenosti i broja stanovnika u okviru kontinuiranih teritorijalnih jedinica izdvajaju *urbani*, *ruralni* i *prelazni* klasteri. Ciljevi ovog istraživanja su da ustanovi da li odabir kriterijuma za definisanje tipova naselja ima direktne veze sa formulisanjem razvojnih politika, da utvrdi koji su najkritičniji aspekti u vezi sa svakim tipom naselja kako bi se razvojne politike fokusirale na njihovo unapređenje, i da prepozna u kojim oblastima prelazna naselja treba tretirati kao gradska, a u kojim kao seoska.

OBRAZLOŽENJE METODOLOGIJE

Istraživanje se temelji na *SILC* bazi podataka (*SILC*, 2013) u kojoj se intervjuisani domaćinstva i pojedinci razlikuju prema pripadnosti jednom od tri *DEGURBA* područja: urbanom, prelaznom i ruralnom. Ista domaćinstva i pojedinci uzeti su kao predstavnici ekvivalentnog tipa naselja: gradskog, mešovitog i seoskog. Do rezultata se došlo kvantitativnim istraživanjem u tri različita postupka, a pri tome u svakom postupku korišćen je isti set varijabli.

Zbog specifičnosti podataka koji su se koristili, kao i specifičnosti kombinovanja *SILC* baze sa aspektom prostornog planiranja, metodologija ovog istraživanja nije mogla da bude deo prethodnih istraživanja, već predstavlja pokušaj utemeljenja novog pristupa.

U sveobuhvatnom setu varijabli sadržanih u *SILC*-bazi odabrane su one koje direktno ukazuju na stil života u određenom tipu naselju. Odabrano je 32 varijable, a od njih formirano osam kategorija sa od jednog do deset indikatora po svakoj kategoriji: stanovanje, potrebe savremenog društva, karakter životnog okruženja, karakter ekonomskih aktivnosti, utrošak slobodnog vremena, emocionalno poimanje zadovoljstva, fizička pristupačnost, i nivo obrazovanja. Prvi postupak u analizi je deskriptivni statistički metod, a drugi i treći klaster analiza.

REZULTATI ANALIZE

Deskriptivna i klaster analiza koje su urađene pojedinačno na 32 indikatora, a zatim i na nivou 8 kategorija formiranih grupiranjem pomenutih indikatora, pokazala je da naselja u prelaznim područjima u nekim aspektima nose karakteristike urbanih naselja, dok prema drugim aspektima nose karakteristike ruralnih, zbog čega je njihovo izdvajanje u zaseban tip opravdano.

Bez obzira da li su tipovi naselja definisani na osnovu gustine naseljenosti, kao kod DEGURBA metodologije, ili se za njihovo definisanje koriste socio-ekonomski indikatori, tranzicija od gradskih do seoskih naselja ne predstavlja oštru granicu, već čitavu *zonu* u kojoj se prepliću i kombinuju karakteristike jednih i drugih. U nekom broju slučajeva posedovanje tih karakteristika predstavlja prednost (npr. sličnost prelaznih naselja sa ruralnim u kvalitetu životnog okruženja), dok u drugim nose nedostatke (npr. njihova sličnost sa gradovima po pitanju finansijskog opterećenja troškovima stanovanja). Dakle, jedan od nalaza ovog istraživanja je da *postoji osnova za trihotomnu klasifikaciju* (sa aspekta indikatora koji su posmatrani) i da bi ona bila optimalna u statističkom izveštavanju i kod donošenja prilagođenih razvojnih politika.

Sudeći prema malom broju varijabli i kategorija u kojima su prelazna područja/naselja slična jednom od druga dva tipa u sva tri postupka analize, zaključuje se da je *zona* tranzicije između gradskih i seoskih naselja složeni mozaik različitih podtipova naselja koji nose specifične kombinacije karakteristika gradova i/ili sela. Zbog toga pojednostavljeni set kriterijuma za definisanje tipova područja prema DEGURBA metodologiji (samo *gustina naseljenosti* i, sekundarno, *populaciona veličina fizički povezanih prostornih jedinica*) omogućava postavljanje jasnije granice između tri tipa područja koja definiše.

Nasuprot tome, uzimanje u obzir niza relevantnih kriterijuma (npr. *tip stanovanja, komunalna opremljenost, prisustvo javnih službi, zanimanje koje obavlja stanovništvo*, itd.) usložnjava mozaik i otežava definisanje oštre granice između tri tipa naselja. Ovo bi potencijalno otežalo postupak tranzicije trihotomne podele u dihotomnu (urbano-ruralno), o čemu bi svakako trebalo voditi računa kada se bude radilo na novoj tipologiji.

Izdvajanje prelaznih tipova naselja nije samo osnovano već i potrebno, a odabir kriterijuma za definisanje tipova naselja ima direktne veze sa formuliranjem razvojnih politika. Geografski specifična područja zahtevaju mere prilagođene njihovim osobenostima, a

kako prelazna područja/naselja nekada imaju više sličnosti sa gradskim, a u drugim slučajevima sa ruralnim sredinama, otvara se prostor za mere politika ujednačenog razvoja.

Analiza je pokazala da sličnost prelaznih naselja/područja može naginjati i ka urbanim i ka ruralnim, a u zavisnosti od toga na osnovu kojih kriterijuma je definisana tipologija.

DEGURBA područja su definisana tako da se može očekivati veća sličnost *prelaznih* naselja/područja sa *urbanim*, nego sa *ruralnim*. U sedam od osam kategorija, prelazna područja naginju urbanim područjima i jedino se u kategoriji *stanovanje* – razlike sa urbanim i ruralnim izjednačavaju. U formulisanju mera bi ovo značilo da se problemi karakteristični za gradove treba da se tretiraju podjednako i u prelaznim područjima.

Na osnovu poređenja tri različita pristupa analize mogu se prepoznati kategorije koje se univerzalno javljaju kao zajednička karakteristika urbanih, ruralnih i prelaznih područja/naselja.

- Oblasti u kojima su prelazna područja srodnija urbanim po sva tri postupka analize, u formulisanju mera razvoja treba tretirati kao urbano područje (indikator *fizičke pristupačnosti*).
- I obratno, ako su prelazna područja sličnija ruralnim, što se u ovoj analizi nije pokazalo kao slučaj, ali sa tendencijom da su to tip stanovanja, visina mesečne rente, kapacitet da se priušti godišnji odmor, iznos kojim se može sastaviti kraj sa krajem, rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma, prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe i materijalna mogućnost za okupljanje sa porodicom i prijateljima, njih u definisanju mera razvoja treba tretirati kao ruralna područja.
- Ukoliko prelazna područja nisu nužno prigradska, već definisana grupom socioekonomskih kriterijuma, srodnija su seoskim nego gradskim naseljima. To je slučaj u kategoriji *karakter životnog okruženja*, što u ovom slučaju znači da ih treba tretirati istim/sličnim merama kao seoska naselja.

Ovo istraživanje ističe činjenicu da geografsko-prostorne specifičnosti povlače sa sobom potrebu za pažljivo skrojenim merama, nasuprot univerzalnim rešenjima. Zbog toga je neophodno definisati novu tipologiju naselja u kojoj će biti reflektovani višeznačni aspekti naseljenih mesta i integrisani u sistem statističkog izveštavanja.

RELEVANTNOST ANALIZE: VEZA SA POLITIKAMA EU, UN I STRATEŠKIM OKVIROM SRBIJE

Urbano-ruralna podela je učestala forma izveštavanja, istraživanja i definisanja razvojnih politika. Tako, na primer, EU vodi računa o ruralnim područjima kroz *Zajedničku poljoprivrednu politiku* od 1962. godine, strategiju *Evropa 2020* i druga planska dokumenta koja definišu specifične politike kada su u pitanju ruralni i urbani razvoj.

Sličan pristup imaju i istraživanja koja se sprovode u Srbiji: istraživanja u oblasti demografije (Stojanović, 1990), geografije (Milošević, Milivojević i Čalić, 2011), prostornog planiranja (Pantić, 2014), pa i samo istraživanje prihoda i uslova života (Matković, Krstić i Mijatović, 2015) prepoznaju razlike između geografsko-prostornih celina kao što su ruralno-urbane razlike. Pored toga, strateška i zakonska akta, poput *Strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije* (2014) i *Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju* (2009), definišu politike specifično za jedan od pomenuta dva tipa područja ili iznose njihove razlike. Nacrt *Programa reformi politika zapošljavanja i socijalne politike (ESRP)* takođe naglašava da tri elementa odlučujuće određuju životni standard u Srbiji: radni status, nizak nivo obrazovanja i prebivalište izvan urbanih centara. Pro

gram implementacije *Prostornog plana Republike Srbije* predviđa redefinisane pojma *naselje* i utvrđivanje kriterijuma za tipologiju do kraja 2015. godine i ovaj rad predstavlja doprinos sprovođenju ovog plana.

Rezultati ove analize odnose se na sledeće ciljeve održivog razvoja UN-a:

Cilj 1 : okončati siromaštvo svuda i u svim oblicima;

Cilj 6. Obezbediti sanitarne uslove i pristup pijaćoj vodi za sve;

Cilj 10. Smanjiti nejednakost između i unutar država;

Cilj 11. Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbednim, prilagodljivim i održivim i Cilj

16. Promovisati miroljubiva i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbediti pristup pravdi za sve i izgraditi efikasne, pouzdane i inkluzivne institucije na svim nivoima.

SADRŽAJ

1. Rezime.....	10
2. Uvod	12
2.1. Opis problema	12
2.2. Ciljevi istraživanja	13
3. Metodologija	14
3.1. Metode	15
3.2. Ograničenja.....	15
4. Rezultati	16
4.1. Prvi postupak.....	16
4.2. Drugi postupak	22
4.3. Treći postupak	26
5. Diskusija	27
6. Zaključna razmatranja.....	30
6.1. Opravdanost trihotomne podele tipova naselja.....	30
6.2. Značaj za formulisanje mera javnih politika.....	30
Literatura.....	32

SPIŠAK TABELA I GRAFIKONA

Tabela 1: Komparacija prelaznih sa drugim područjima – deskriptivna analiza pojedinačnih varijabli.....	16
Tabela 2: Rezultati klaster analize – analiza pojedinačnih varijabli	23
Tabela 3: Rezultati klaster analize – analiza po kategorijama (grupama varijabli)	26
Tabela 4: Komparacija rezultata različitih postupaka	27

1. REZIME

Shodno akcijama predviđenim programom implementacije Prostornog plana Republike Srbije (2011), potrebama formulisanja razvojnih politika i procesu integracije Srbije u Evropsku uniju (tj. adaptaciji na evropske standarde), ovaj rad se bavi ispitivanjem opravdanosti trihotomne podele naselja/područja, naspram dihotomne (urbano-ruralne). Razlozi izdvajanja urbanog od ruralnog su njihove specifičnosti i nejednakosti koje igraju značajnu ulogu pri kreiranju mera, nizu strateških, zakonskih i planskih dokumenata, gde se u evropsku praksu uvode i prelazne forme poput mešovitih ili prelaznih naselja/područja (npr. DEGURBA i OECD tipologije). S obzirom da se donošenje mera baziranih na činjenicama oslanjaju na statističko izveštavanje, a kod nas nije precizirana definicija naselja/područja (postojeća podela je na gradska i ostala), razmatranje buduće podele po pitanju broja kategorija i odabiru kriterijuma aktuelna je tema.

Ovo istraživanje ima četiri osnovna cilja: (1) doprijeti naučnoj opravdanosti utemeljenja trihotomne podele naselja, (2) ustanoviti da li odabir kriterijuma za definisanje tipova naselja ima direktne veze sa formulisanjem razvojnih politika, (3) utvrditi koji su najkritičniji aspekti vezani za svaki tip naselja kako bi se razvojne politike fokusirale na njihovo unapređenje, i (4) prepoznati u kojim oblastima prelazna naselja treba tretirati kao gradska, a u kojim kao seoska. Na putu za njihovo ostvarenje korišćene su kvantitativne metode analize, u tri različita postupka. Istraživanje se temelji na SILC bazi podataka u kojoj se domaćinstva i pojedinci intervjuisani u Anketi o prihodima i kvalitetu života za 2013. godinu razlikuju prema pripadnosti jednom od tri DEGURBA područja: urbanom, prelaznom i ruralnom. Ista domaćinstva i pojedinci uzeti su kao predstavnici ekvivalentnog tipa naselja: gradskog, mešovitog i seoskog. Odabrano je 32 varijable, a od njih formirano osam kategorija sa od jednog do devet indikatora po svakoj kategoriji: **stanovanje, potrebe savremenog društva, karakter životnog okruženja, karakter ekonomskih aktivnosti, utrošak slobodnog vremena, emocionalno poimanje zadovoljstva, fizička pristupačnost, i nivo obrazovanja**. Prvi postupak u analizi je **deskriptivni statistički metod**, a drugi i treći **klaster analiza**.

Deskriptivna i klaster analize pokazale su da naselja u prelaznim područjima u nekim aspektima nose karakteristike urbanih naselja, dok prema drugim aspektima nose karakteristike ruralnih, zbog čega je njihovo izdvajanje u zaseban tip opravdano. Dakle, postoji osnova za trihotomnu klasifikaciju i da bi ona bila optimalna u statističkom izveštavanju i kod donošenja prilagođenih razvojnih politika. S obzirom da su tipovi naselja u direktnoj vezi sa prostornom raspodelom i strukturom stanovništva, aktivnošću kojom se ono bavi i sadržajima koje neko naselje poseduje (komunalni, kulturni, proizvodni, itd), razumevanje razlika u problemima, prednostima i potrebama različitih tipova naselja u vezi je sa ostvarivanjem niza razvojnih tema: demografske, ekonomske, poljoprivredne (ruralne), urbane, regionalne politike, kao i politike opšteg prostornog razvoja. Geografsko-prostorne specifičnosti povlače sa sobom potrebu za pažljivo skrojenim merama, nasuprot univerzalnim rešenjima, ali sa neizostavnim uvažavanjem različitosti u problemima i potrebama ne samo urbanih i ruralnih, već i prelaznih područja. Zbog toga je bitno shvatiti neophodnost u definisanju nove tipologije naselja u kojoj će biti reflektovani višeznačni aspekti naseljenih mesta i integrisani u sistem statističkog izveštavanja.

Geografski specifična područja zahtevaju mere prilagođene njihovim osobenostima, a kako prelazna područja/naselja nekada imaju više sličnosti sa gradskim, a u drugim slučajevima sa ruralnim sredinama, otvara se prostor za mere politika ujednačenog razvoja.

Izdvajanje prelaznih tipova naselja nije samo osnovano već i potrebno, a odabir kriterijuma za definisanje tipova naselja ima direktne veze sa formulisanjem razvojnih politika, tj. odabrani kriterijumi daju različito značenje dobijenim klasterima, a od njihovog značenja i karakteristika bi trebalo da zavise mere kojim će se ta naselja/područja tretirati. Analiza je pokazala da sličnost prelaznih naselja/područja može naginjati i ka urbanim i ka ruralnim naseljima/područjima, a zavisno od toga na osnovu kojih kriterijuma je definisana tipologija.

DEGURBA područja su definisana tako da se može očekivati veća sličnost prelaznih naselja/područja sa

ubranim, nego sa ruralnim. Despriktivna analiza je tako i pokazala. U sedam od osam kategorija, prelazna područja naginju urbanim područjima i jedino se u kategoriji Stanovanje razlike sa urbanim i ruralnim izjednačavaju. U formulisanju mera bi ovo značilo da se problemi karakteristični za gradove trebaju tretirati podjednako i u prelaznim područjima.

Bez obzira da li su tipovi naselja definisani na osnovu gustine naseljenosti kao kod DEGURBA metodologije, ili se za njihovo definisanje koriste socio-ekonomski indikatori prikazani u ovom radu, tranzicija od gradskih do seoskih naselja ne predstavlja oštru granicu, već čitavu „zonu“ u kojoj se prepliću i kombinuju karakteristike jednih i drugih. Sudeći prema malom broju varijabli i kategorija u kojima su prelazna naselja/područja slična jednom od druga dva tipa u sva tri postupka analize, zaključuje se da je „zona“ tranzicije između gradskih i seoskih naselja složeni mozaik različitih podtipova naselja koji nose specifične kombinacije karakteristika gradova i/ili sela. Zbog toga pojednostavljeni set kriterijuma za definisanje tipova područja prema DEGURBA metodologiji (samo gustina naseljenosti i, sekundarno, populaciona veličina fizički povezanih prostornih jedinica) omogućava postavljanje jasnije granice između tri tipa područja koja definiše. Nasuprot tome, uzimanje niza relevantnih kriterijuma (tip stanovanja, komunalna opremljenost, prisustvo javnih službi, zanimanje koje obavlja stanovništvo, itd) usložnjava mozaik i otežava definisanje oštre granice između tri tipa naselja. Ovo bi potencijalno otežalo postupak tranzicije trihotomne podele u dihotomnu (urbano-ruralno), o čemu bi svakako trebalo voditi računa kada se bude radilo na novoj tipologiji.

Na osnovu poređenja tri različita pristupa analize mogu se prepoznati kategorije koje se univerzalno javljaju kao zajednička karakteristika prelaznih, urbanih i ruralnih područja/naselja. Oblasti u kojima su prelazna područja srodnija urbanim po sva tri postupka analize, u formulisanju mera razvoja treba tretirati kao urbano područje (fizička pristupačnost). I obratno, ako su prelazna područja sličnija ruralnim, što se u ovoj analizi nije pokazalo kao slučaj, ali sa tendencijom da su to tip stanovanja, visina mesečne rente, kapacitet da se priušti godišnji odmor, iznos kojim se može sastaviti kraj sa krajem, rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma, prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe i materijalna mogućnost za okupljanje sa porodicom i prijateljima, njih u definisanju mera

razvoja treba tretirati kao ruralna područja. Ukoliko prelazna područja nisu nužno prigradska, već definisana grupom socio-ekonomskih kriterijuma, srodnija su seoskim nego gradskim naseljima. To je slučaj u kategoriji Karakter životnog okruženja, što u ovom slučaju znači da ih treba tretirati istim/sličnim merama kao seoska naselja.

2. UVOD

Urbano-ruralna podela je učestala forma izveštavanja, istraživanja i definisanja razvojnih politika. Tako, na primer, Evropska unija vodi računa o ruralnim područjima kroz Zajedničku poljoprivrednu politiku (Common Agricultural Policy) od 1962. godine (European Commission, 2012), strategija *Europe 2020* (European Commission, 2010), *Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent* (European Conference of Ministers Responsible for Regional Planning, 2000), *Territorial Agenda 2020* (Evropska unija, 2011) razdvajaju fokusne teme kada su u pitanju ruralni i urbani razvoj, a *European Spatial Planning Observation Network* [ESPON] između ostalih kategorija teritorijalnih podataka plasira baze podataka za urbana područja (ESPON, 2015). Slično je i u Srbiji: istraživanja u oblasti demografije (Stojanović, 1990), geografije (Milošević, Milivojević i Čalić, 2011), prostornog planiranja (Pantić, 2014), pa i samo istraživanje prihoda i uslova života (Matković, Krstić i Mijatović, 2015) prepoznaju razlike između geografsko-prostornih celina kao što su ruralno-urbane razlike, a neka strateška i zakonska akta, poput Strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije (2014), Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji (2003), Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju (2009), Prostorni plan Republike Srbije 2010-2020 (2010), itd. definisane su ili specifično za jedan od pomenuta dva tipa područja ili iznose njihove razlike.

2.1. Opis problema

Korišćenje ove dihotomne forme se više i ne dovodi u pitanje i gotovo svako ima jasnu predstavu da urbana područja podrazumevaju veliki broj ljudi, gustu mrežu komunalne infrastrukture, kulturna dešavanja i sl, a ruralna područja poljoprivredne površine i proizvodnju, pašnjake, šume i malu koncentraciju stanovništva. Bogdanov, Meredith i Efstratoglou (2008) ističu da se podela često temelji na prvobitnom definisanju urbanih područja, a onda se uzima da su ruralna ne-urbana tj. područja koja nemaju karakter urbanog. Ista grupa autora navodi da su najčešći kriterijumi za definisanje ruralnih područja gustina naseljenosti i broj stanovnika.

Statističko izveštavanje u Srbiji koristi podelu naselja na „gradska“ i „ostala“. Dakle, postavlja se pitanje

ako se „gradska“ naselja uzmu za urbana, da li su „ostala“ naselja implicitno ruralna? I da li su „ostala“ naselja samo ruralna ili obuhvataju i naselja koja imaju karakter oba – gradskih i seoskih? Pored pomenutih dihotomnih klasifikacija, evropske tendencije u određivanju tipova područja usmerene su ka formulisanju trihotomne podele gde će pored standardno utvrđenih urbanih i ruralnih biti izdvojena i prelazna područja. Među tim podelama su OECD-ova regionalna tipologija (2011) i *Degree of Urbanization* [DEGURBA] (2011) koje su praktično „stopljene“ u jednu, a gde se na osnovu parametara gustine naseljenosti i broja stanovnika u okviru kontinuiranih teritorijalnih jedinica izdvajaju urbani, ruralnim i prelazni klasteri.

Prema Programu implementacije Prostornog plana Republike Srbije od 2010. do 2020. godine za period od 2011. do 2015. godine (2011), redefinicija pojma naselje i utvrđivanje kriterijuma za tipologiju postavljeni su kao strateški prioriteti u oblasti stanovništva, naselja i socijalnog razvoja, koje treba realizovati do kraja tekuće godine. Shodno ovom strateškom prioritetu, a polazeći od mogućnosti da nova tipologija i izveštavanje u Srbiji budu formirani prema savremenim trendovima inter-evropskih metodologija, ovaj rad će razmatrati:

Istraživačko pitanje 1: *da li je izdvajanje prelaznih tipova naselja potrebno?*

Hipoteza 1: naselja u prelaznim područjima u nekim aspektima nose karakteristike urbanih naselja, dok prema drugim aspektima nose karakteristike ruralnih naselja, zbog čega je njihovo izdvajanje u zaseban tip opravdano i može imati direktne implikacije u formulisanju razvojnih politika.

Pri tome, kada se u pitanju i hipotezi kaže „naselje“, konkretno se misli na domaćinstva i članove domaćinstava jer se oni i njihove karakteristike uzimaju kao predstavnici naselja.

Istraživačko pitanje 2: *da li prelazna naselja definisana prema gustini naseljenosti imaju iste karakteristike kao prelazna naselja izdvojena na osnovu niza socio-ekonomskih kriterijuma?*

Hipoteza 2: gustina naseljenosti nekog prostora nije jedini relevantan kriterijum za klasifikaciju nase-

ja/područja, usled čega se karakteristike prelaznih (mešovitih) naselja izdvojenih na ovaj način razlikuju od karakteristika prelaznih naselja izdvojenih na osnovu više različiti indikatora koji govore o tipu naselja.

Istraživačko pitanje 3: u kojim oblastima je potrebno tretirati mešovita naselja kao gradska, a u kojima kao seoska?

Hipoteza 3: oblasti koje su obuhvaćene SILC istraživanjem, a koje istovremeno govore o tipu naselja su stanovanje, potrebe savremenog društva, karakter ekonomskih aktivnosti, utrošak slobodnog vremena, emocionalno poimanje zadovoljstva, fizička pristupačnost i nivo obrazovanja.

2.2. Ciljevi istraživanja

Formulisano na osnovu izloženog problema i postavljenih pitanja, ovo istraživanje ima četiri osnovna cilja: (1) doprineti naučnoj opravdanosti utemeljenja trihotomne podele naselja, (2) ustanoviti da li odabir kriterijuma za definisanje tipova naselja ima direktne veze sa formulisanjem razvojnih politika, (3) utvrditi koji su najkritičniji aspekti vezani za svaki tip naselja kako bi se razvojne politike fokusirale na njihovo unapređenje, i (4) prepoznati u kojim oblastima prelazna naselja treba tretirati kao gradska, a u kojim kao seoska.

3. METODOLOGIJA

Istraživanje se temelji na SILC bazi podataka u kojoj se domaćinstva i pojedinci intervjuisani u Anketi o prihodima i kvalitetu života za 2013. godinu [Anketa] razlikuju prema pripadnosti jednom od tri DEGURBA područja: urbanom, prelaznom i ruralnom. Ista domaćinstva i pojedinci uzeti su kao predstavnici ekvivalentnog tipa naselja: gradskog, mešovito i seoskog. Do rezultata se došlo kvantitativnim istraživanjem u tri različita postupka, a pri tome u svakom postupku korišćen je isti set varijabli. Zbog specifičnosti podataka koji su se koristili, kao i specifičnosti kombinovanja SILC baze sa aspektom prostornog planiranja, metodologija ovog istraživanja nije mogla da bude deo prethodnih istraživanja, već predstavlja pokušaj utemeljenja novog pristupa.

U sveobuhvatnom setu varijabli sadržanih u SILC-bazi odabrane su one koje direktno ukazuju na stil života u određenom tipu naselju. Tako su kolektivno stanovanje, veći troškovi života, kompletnija sanitarna opremljenost domaćinstva, veća aktivnosti u slobodno vreme, veća pristupačnost zdravstvenim sadržajima i veći rizik od kriminala, buke i zagađenja uzeti kao tipičke karaktersitike gradskih naselja, dok bi suprotno bile karakteristike seoskih naselja. Pri odabiru varijabli se vodilo računa da obuhvat bude što veći, a da pri tome ne dođe do preklapanja značenja varijabli i da varijable sa potencijalnim dvojnim tumačenjem ne budu deo istraživanja (npr. posjedovanje automobile može biti karakteristika gradskog stila života, ali istovremeno i proizvod potrebe stanovnika seoskih naselja da sebi olakšaju pristup udaljenim sadržajima do kojih nemaju redovan javni prevoz).

Na osnovu karakteristika koje indikator ili grupa indikatora pokazuje, oni su kategorizovani u osam kategorija, a zatim tako i analizirani. Od odabranih varijabli formirano je osam kategorija sa od jednog do devet indikatora po svakoj kategoriji:

Kategorija 1 – stanovanje

1. Vrsta zgrade u kojoj domaćinstvo živi,
2. Mera finansijskog opterećenja domaćinstva troškovima stanovanja,
3. Mogućnost da domaćinstvo priušti zagrevanje stana,
4. Postojanje kade ili tuša u stanu,

5. Postojanje nužnika sa vodonotlićem u stanu,
6. Visina mesečne rente;

Kategorija 2 – potrebe savremenog društva:

1. Posedovanje telefona – uključujući i mobilni,
2. Posedovanje kompjutera,
3. Kapacitet da se priušti godišnji odmor van kuće u trajanju od nedelju dana,
4. Najmanji mesečni iznos da bi se sastavio kraj s krajem,
5. Priuštiti pristup internetu kod kuće,
6. Odlazak lekaru,
7. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod lekara,
8. Odlazak zubaru,
9. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod zubara;

Kategorija 3 – karakter životnog okruženja

1. Buka koja dolazi od komšija ili ulice,
2. Zagađena okolina,
3. Rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma;

Kategorija 4 – karakter ekonomskih aktivnosti

1. Postojanje proizvodnje poljoprivrednih proizvoda u domaćinstvu,
2. Broj meseci provedenih kao nezaposleno lice,
3. Godine starosti u vreme prvog zaposlenja;

Kategorija 5 – utrošak slobodnog vremena

1. Materijalna mogućnost okupljanja sa prijateljima, porodicom, rođacima radi pića, obroka najmanje jednom mesečno,
2. Materijalna mogućnost redovnog upražnjavanja neobaveznih aktivnosti;

Kategorija 6 – emocionalno poimanje zadovoljstva

1. Zadovoljstvo rekreacionim i zelenim zonama,
2. Zadovoljstvo životnom sredinom,
3. Zadovoljstvo ličnim vezama,
4. Zadovoljstvo finansijskom situacijom;

Kategorija 7 – fizička pristupačnost

1. Prevelika udaljenost ili nepostojanje adekvatnog prevoza kao glavni razlozi za neodlazak kod lekara,
2. Prevelika udaljenost ili nepostojanje adekvatnog prevoza kao glavni razlozi za neodlazak kod zubara,
3. Redovna upotreba javnog prevoza (nekorišćenje javnog prevoza zbog prevelike udaljenosti stanice ili opšte nedostupnosti),
4. Zadovoljstvo vremena provedenog u prevozu;

Kategorija 8 – nivo obrazovanja

1. Najviši ostvareni stepen obrazovanja.

3.1. Metode

Prvi postupak u analizi podrazumeva primenu **deskriptivnog statističkog metoda**. Svaka varijabla, odnosno postavljeno pitanje iz Ankete, raščlanjena je na odgovore koji su dati na to pitanje; a zatim je izračunat procenat domaćinstava ili pojedinaca koji su u okviru svake DEGURBA kategorije dali određeni odgovor; na kraju je upoređeno procentualno učešće svakog odgovora u prelaznim područjima sa procentualnim učešćem odgovora na isto pitanje u urbanim područjima na jednoj strani, i ruralnim područjima na drugoj. Ovim je napravljen pregled u kojem se vidi u kojim aspektima i kategorijama su prelazna područja – definisana prema DERGURBA metodologiji – sličnija urbanim, a u kojim ruralnim područjima.

Drugi postupak u analizi obavljen je putem upotrebe STATA programa, odnosno kroz postupak **klaster analize**. S obzirom da je većina odabranih varijabli kategorička, dobijanje klastera je u većini slučajeva obavljeno kroz **K-meadian** postupak, dok je kod ostalih (kontinualnih) varijabli primenjen **K-means** postupak grupisanja. Grupisanje je unapred određeno da formira dva klastera, od kojih bi jedan predstavljao urbano, a drugi ruralno područje. Dakle, zadatak je bio da se od domaćinstava/pojedinaca, a nezavisno od tipa područja kojem pripadaju prema DEGURBA-i, formiraju dva nova klastera (urbani i ruralni), i to za svaku varijablu pojedinačno. Nakon toga, utvrđen je procenat DEGURBA prelaznih domaćinstava/pojedinaca u novoformiranim klasterima, gde veći udeo DEGUENA prelaznih domaćinstava/pojedinaca u jednom klasteru znači da

prelazna područja imaju više karakteristika tog klastera nego onog drugog. Drugim rečima, ukoliko je novoformiranom urbanom klasteru pripao veći udeo DEGURBA prelaznih domaćinstava, onda su u tom aspektu prelazna domaćinstva sličnija gradskim nego seoskim naseljima.

Određivanje tipa kod novoformiranih klastera (urbani ili ruralni) urađeno je uz pomoć rezultata prvog postupka analize. Ukoliko se u prvom koraku analize pokazalo da indikator nosi urbane karakteristike (viši procenat domaćinstava/pojedinaca pripada urbanim područjima nego ruralnim), onda je onaj novoformirani klaster koji ima najveći udeo domaćinstava/pojedinaca sa urbanim karakteristikama okarakterisan kao urbani. I obratno, ukoliko indikator nosi ruralne karakteristike, dobijeni klaster je svrstan u ruralne ukoliko ima veći procenat domaćinstava ili pojedinaca od drugog klastera.

Treći postupak je takođe obavljen kroz postupak **klaster analize** po unapred određenom broju grupa (dve). Ovoga puta je grupisanje zasnovano na setu varijabli, po kategorijama koje su definisane metodologijom ovog rada. Za dobijene klastera je ponovo bilo potrebno utvrditi koji od njih je predstavnik urbanih, a koji ruralnih područja. To je ovoga puta utvrđeno uz pomoć varijabli koje najindikativnije oslikavaju razlike između urbanih i ruralnih DEGURBA područja – prihod od proizvodnje za sopstvene potrebe i neto zarada zaposlenih. Ona grupa koja ima viši prosečni prihod od proizvodnje za sopstvene potrebe je uzeta kao ruralna, a ona koja ima viši prosečnu neto zaradu zaposlenih je uzeta kao urbana. Na kraju je, kao i prethodnom postupku, utvrđeno da li je procentualno učešće prelaznih DEGURBA domaćinstava/pojedinaca veći u urbanoj ili ruralnoj grupi.

3.2. Ograničenja

Cilj je bio obuhvatiti što veći broj pokazatelja koji se mogu dovesti u vezu sa tipom naselja u kojem su domaćinstva i pojedinci locirani. Pošto su sve varijable, koje na neposredan način govore o tome, izdvojene i grupisane u kategorije, dobijene su kategorije u kojima broj varijabli nije ujednačen. Ovo ograničenje je svedeno na minimum primenom tri različita postupka u obradi podataka, gde prva dva postupka posmatraju svaku varijablu zasebno, a ne na nivou kategorije. Time se svakom pokazatelju daje na značaju, bez obzira kojoj kategoriji pripada.

4. REZULTATI

4.1. Prvi postupak

U prvom postupku analize upoređena su prelazna područja, onako kako ih je definisala DEGURBA, sa druga dva tipa područja – urbanim i ruralnim, s ciljem da se proveriti sličnost prelaznih područja sa drugim područjima gledano sa stanovništva svake varijable pojedinačno, zbirno na nivou svake kategorije, ali i na nivou svih kategorija zajedno (Tabela 1).

Procenti prikazani u tabeli za svaku varijablu pojedinačno, ne daju zbirno 100% ispitanika zato što nisu svi ispitanici dali odgovor na svako pitanje, a u slučaju varijabli sa više ponuđenih odgovora (npr. tip stanovanja) u obzir su uzeti samo odgovori relevantni za ovu temu (tako nije uzeta u obzir kategorija „Druga vrsta smeštaja”).

TABELA 1: Komparacija prelaznih sa drugim područjima – deskriptivna analiza pojedinačnih varijabli¹

Kategorija/pokazatelj	% / visina odgovora po DEGURBA kategorijama područja			Sličnost
	Urbano	Prelazno	Ruralno	
STANOVANJE				=
1. Tip stanovanja				R
Samostalni objekat	31,6%	59,7%	89,4%	U
Stan u zgradi sa više stanova	57,0%	27,4%	2,1%	R
2. Mera finansijskog opterećenja domaćinstva troškovima stanovanja				U
Veliko opterećenje	66,3%	65,2%	62,5%	U
Neznatno ili nikakvo opterećenje	33,3%	34,3%	36,5%	U
3. Mogućnost da domaćinstvo priušti zagrevanje stana				R
Da	83,7%	80,1%	79,5%	R

¹ Vrednosti koje su date za celokupne kategorije (označene crvenim poljima) zbirne su vrednosti svakog pokazatelja iz te kategorije ponaosob. Isto je i za zbirnom vrednošću za sve kategorije (na dnu tabele).

Kategorija/pokazatelj	% / visina odgovora po DEGURBA kategorijama područja			Sličnost
	Urbano	Prelazno	Ruralno	
4. Postojanje kade ili tuša u stanu				U
Da	98,8%	96,4%	88,0%	U
5. Postojanje nužnika sa vodikotlićem u stanu				U
Da	99,1%	95,8%	86,3%	U
6. Visina mesečne rente				R
Iznos	14.153,7	8.987,1	5.126,0	R
POTREBE SAVREMENOG DRUŠTVA				U
1. Posedovanje telefona – uključujući i mobilni				U
Da	98,8%	98,1%	95,2%	U
Ne, ne može priuštiti	0,7%	0,7%	2,2%	U
Ne, iz drugih razloga	0,5%	1,2%	2,6%	U ²
2. Posedovanje kompjutera				U
Da	69,2%	58,2%	41,9%	U
Ne, ne može priuštiti	13,0%	17,4%	25,1%	U
Ne, iz drugih razloga	17,8%	24,4%	33,0%	U
3. Kapacitet da se priušti godišnji odmor van kuće u trajanju od nedelju dana				R
Da	44,3%	31,1%	18,3%	R

² Mada se u ovom slučaju može zaključiti i da su prelazna područja sličnija ruralnim nego urbanim jer u njima, kao i u ruralnim, veći procenat domaćinstava nema telefon iz drugih razloga, a ne zbog toga što ga ne mogu priuštiti. U gradovima je finansijska situacija značajniji razlog za neposjedovanje telefona od nekih drugih razloga.

Kategorija/pokazatelj	% / visina odgovora po DEGURBA kategorijama područja			Sličnost
	Urbano	Prelazno	Ruralno	
4. Najmanji mesečni iznos da bi se sastavio kraj s krajem				R
Iznos	93.753,7	80.629,6	69.353,8	R
5. Priuštiti pristup internetu kod kuće				U
Da	39,1%	33,8%	20,2%	U
Ne, ne može priuštiti	8,0%	9,1%	11,3%	U
Ne, iz drugih razloga	23,8%	30,0%	41,0%	U
6. Odlazak lekaru				U
Nezadovoljena potreba	16,2%	15,1%	19,0%	U
7. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod lekara				U
Preskupo	3,9%	3,9%	6,3%	U
8. Odlazak zubaru				U
Nezadovoljena potreba	17,7%	17,1%	20,7%	U
9. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod zubara				U
Preskupo	9,2%	8,5%	10,6%	U
KARAKTER ŽIVOTNOG OKRUŽENJA				U
1. Buka koja dolazi od komšija ili ulice				U
Da	18,5%	14,4%	6,1%	U
2. Zagađena okolina				U
Da	22,8%	18,7%	11,8%	U
3. Rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma				R
Da	27,8%	17,4%	12,8%	R

Kategorija/pokazatelj	% / visina odgovora po DEGURBA kategorijama područja			Sličnost
	Urbano	Prelazno	Ruralno	
KARAKTER EKONOMSKIH AKTIVNOSTI				U
1. Postojanje proizvodnje poljoprivrednih proizvoda u domaćinstvu				U
Prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe	35.363,8	53.534,9	78.008,3	U
2. Broj meseci provedenih kao nezaposleno lice				U
Prosek	2,0	2,2	1,9	U
3. Godine starosti u vreme prvog zaposlenja (lica iznad 15)				U
Prosek	22,2	21,6	20,2	U
UTROŠAK SLOBODNOG VREMENA				U
1. Materijalna mogućnost okupljanja sa prijateljima, porodicom, rođacima radi pića, obroka najmanje jednom mesečno				U
Da	47,2%	48,4%	43,7%	U
Ne, ne može priuštiti	18,8%	19,0%	20,6%	U
Ne, iz drugih razloga	4,8%	5,4%	8,1%	U
2. Materijalna mogućnost redovnog upražnjavanja neobaveznih aktivnosti				U
Da	28,5%	23,4%	13,6%	U
Ne, ne može priuštiti	20,7%	20,0%	20,1%	R
Ne, iz drugih razloga	21,7%	29,5%	38,7%	U

Kategorija/pokazatelj	% / visina odgovora po DEGURBA kategorijama područja			Sličnost
	Urbano	Prelazno	Ruralno	
EMOCIONALNO POIMANJE ZADOVOLJSTVA³				U
1. Zadovoljstvo rekreacionim i zelenim zonama				U
Prosečna ocena	5,8	5,4	4,9	U
2. Zadovoljstvo životnom sredinom				U
Prosečna ocena	5,8	5,1	3,9	U
3. Zadovoljstvo ličnim vezama				=
Prosečna ocena	8,2	8,1	8,2	=
4. Zadovoljstvo finansijskom situacijom				=
Prosečna ocena	4,4	4,0	3,6	=
FIZIČKA PRISTUPAČNOST				U
1. Prevelika udaljenost ili nepostojanje adekvatnog prevoza kao glavni razlozi za neodlazak kod lekara				U
Predaleko, nema odgovarajućeg prevoza	0,2%	0,3%	1,4%	U
2. Prevelika udaljenost ili nepostojanje adekvatnog prevoza kao glavni razlozi za neodlazak kod zubara				U
Predaleko, nema odgovarajućeg prevoza	0,1%	0,1%	0,4%	U
3. Redovna upotreba javnog prevoza				U
Ne, stanica je preudaljena ili nedostupna	0,3%	0,2%	1,0%	U

³ Odgovori „ne znam“ nisu uzeti u obzir.

Kategorija/pokazatelj	% / visina odgovora po DEGURBA kategorijama područja			Sličnost
	Urbano	Prelazno	Ruralno	
4. Zadovoljstvo vremenom provedenim u prevozu (Odgovori „ne znam” nisu uzeti u obzir)				R
Prosečna ocena	6,1	5,5	5,7	R
NIVO OBRAZOVANJA				U
1. Najviši ostvareni stepen obrazovanja*				U
Osnovno obrazovanje	17,2%	27,1%	43,5%	U
Srednje obrazovanje	54,2%	54,9%	44,6%	U
Visoko obrazovanje	28,1%	15,2%	6,2%	U
UKUPNA SLIČNOST (preovlađujući broj kategorija)				U

* Osnovno obrazovanje podrazumeva sve koji su završili četiri razreda ili kompletnu osnovnu školu; srednje obrazovanje obuhvata sve koji su završili trogodišnju ili četvorogodišnju srednju školu; i visoko obrazovanje obuhvata sve koji su završili višu ili visoku školu.

Gledano kroz kategorije, prelazna područja su u gotovo svako kategoriji sličnija urbanim nego ruralnim područjima, a samo u kategoriji stanovanja uravnoteženo deli karakteristike oba područja. U ovaj rezultat treba integrisati i činjenicu da su DEGURBA područja definisana samo na osnovu gustine naseljenosti i, sekundarno, ukupnog broja stanovnika koji naseljava određenu kontinualni prostor. Dakle, sa stanovišta kategorizacije područja, odnosno naselja prema gustini naseljenosti, prelazna domaćinstva i pojedinci koji žive u domaćinstvima prelaznih područja nose više osobenosti stanovništva koje naseljava prostore visoke gustine naseljenosti, nego prostore male gustine naseljenosti.

Ipak, prelazna područja ne nose apsolutne karakteristike urbanih područjima po pitanju svih analiziranih kategorija. Tako ona pokazuju karakter ruralnih područja kada su u pitanju stanovanje i fizička pristupačnost, tj. tip stanovanja i naseljenost u stambenim zgradama sa više stanova, mogućnost da domaćinstvo priušti zagrevanje stana, visina

mesečne rente i zadovoljstvo vremenom provedenog u prevozu.

Elementi sličnosti sa ruralnim područjima su se takođe pokazala i u kategorijama u kojima su prelazna područja zbirno bliža urbanim. Tu se ubrajaju kapacitet da se priušti godišnji odmor van kuće u trajanju od nedelju dana i najmanji mesečni iznos potreban da bi se sastavio kraj s krajem – koji odražava kategoriju Životnog standarda; zatim rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma – koji je u kategoriji Karakter životnog okruženja; i materijalna nemogućnost redovnog upražnjavanja neobaveznih aktivnosti – u kategoriji Utrošak slobodnog vremena.

Pored pomenutih, postoje i pokazatelji gde su prelazna područja izjednačena sa druga dva tipa, a to je slučaj sa kategorijama kao što su poimanje zadovoljstva ličnim vezama i zadovoljstva finansijskom situacijom. Takođe postoje pokazatelji gde razlike postoje, ali su jako male (ispod 5%): kod mere finansijskog opterećenja domaćinstva troškovima stano-

vanja, mogućnosti da domaćinstvo priušti zagrevanje stana (Stanovanje), posjedovanja telefona – uključujući i mobilni, posjedovanja pristupa internetu, nezadovoljene potrebe odlaska kod lekara i zubara zbog previsoke cene usluge (Potrebe savremenog društva) ili nepristupačnosti (Fizička pristupačnost), materijalne mogućnosti okupljanja sa prijateljima, porodicom, rođacima u slobodno vreme i redovnog upražnjavanja neobaveznih aktivnosti (Utrošak slobodnog vremena) i neupotrebe javnog prevoza (Fizička (ne)pristupačnost).

Nasuprot kategorijama i pokazateljima u kojima se zapažaju manje razlike, i koji su u većini, javlja se i nekoliko pokazatelja kod kojih su razlike između sva tri područja jako velike. U njih se ubrajaju visina mesečne rente (oko 30% razlika) i vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe (oko 50% razlika), obe kontinualne varijable.

Kod većine pokazatelja javlja se konsekventan porast ili pad vrednosti od urbanih ka ruralnim područjima. Međutim, u šest slučajeva se dešava da je vrednost za prelazna područja manja od vrednosti za urbana, ali i od vrednosti za ruralna, dok je u dva slučaja vrednost za prelazna područja veća od vrednosti za oba ostala područja. Manje zadovoljstvo stanovništva prelaznih područja vremenom provedenim u prevozu (upoređeno sa ruralnim stanovništvom), a na osnovu prirode metodologije DEGURBA-e (prelazna područja su zapravo prigradska područja), može se pretpostaviti da prigradsko stanovništvo više zavis od prevoza nego seosko jer seosko obavlja zanimanje u mestu stanovanja, dok prigradsko putuje u grad. Slično, viši procenat lica sa najvišim ostvarenim srednjim obrazovanjem u

prelaznim nego u gradskim područjima može se objasniti višim udelom visoko obrazovanih lica u gradu (a na račun srednje obrazovanih). Zapravo, u sva tri tipa područja je srednja stručna sprema najdominantnija, ali dok je u selima jako dominantno osnovno obrazovanje, a gradovi se najbolje plasiraju u oblasti visokog obrazovanja, srednje obrazovanje ostaje najdominantnija karakteristika u prelaznim naseljima kao prelaznoj kategoriji. I veći prosečan broj meseci provedenih kao nezaposleno lice u prelaznim nego ruralnim područjima može imati pozadinu u činjenici da ruralno stanovništvo lakše ostvaruje samozaposlenje u poljoprivredi. Međutim, ostaje otvoreno pitanje da li zanemarljive razlike i njihova neočekivana distribucija između područja po pitanju nezadovoljavanja potrebe odlaska doktoru i zubaru, nezadovoljstva ličnim vezama i okupljanja prijatelja, porodice i rođaka imaju značaj, što svakako neće biti predmet istraživanja u ovom radu.

4.2. Drugi postupak

Drugi deo istraživanja podrazumevao je kreiranje dva klastera za svaku varijablu pojedinačno. Pošto je postupak dobijanja klastera izvršen, usledilo je definisanje svakog od njih tako da jedan bude urbani, a drugi ruralni. Nakon toga je za svaki klaster utvrđeno procentualno učešće domaćinstava ili pojedinaca koji pripadaju prelaznim područjima, onako kako su ona definisana DEGURBA metodologijom. Na osnovu tog podatka bilo je moguće utvrditi da li prelazna područja (odnosno domaćinstva i pojedinci u njima) više dele prednosti i problem sa urbanim ili ruralnim područjima: veće procentualno učešće uzeto je kao viši stepen sličnosti (Tabela 2).

TABELA 2: Rezultati klaster analize – analiza pojedinačnih varijabli

Kategorija/pokazatelj	Odgovori po klasteru		Sličnost
	Prelazni u urbanim (%)	Prelazni u ruralnim (%)	
STANOVANJE			U
1. Tip stanovanja	27,4	72,6	R
2. Mera finansijskog opterećenja domaćinstva troškovima stanovanja	65,5	34,5	U
3. Mogućnost da domaćinstvo priušti zagrevanje stana	80,1	19,9	U
4. Postojanje kade ili tuša u stanu	96,7	3,3	U
5. Postojanje nužnika sa vodokotlićem u stanu	96,4	3,6	U
6. Visina mesečne rente	14,3	85,7	R
POTREBE SAVREMENOG DRUŠTVA			U
1. Posedovanje telefona – uključujući i mobilni	98,9	1,1	U
2. Posedovanje kompjutera	75,6	24,4	U
3. Kapacitet da se priušti godišnji odmor van kuće u trajanju od nedelju dana	31,1	68,9	R
4. Najmanji mesečni iznos da bi se sastavio kraj s krajem	16,2	83,8	R
5. Priuštiti pristup internetu kod kuće	45,1	54,9	R
6. Odlazak lekaru ⁴	85,2	14,8	U
7. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod lekara	53,2	46,8	U
8. Odlazak zubaru	83,6	16,4	U
9. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod zubara	41,6	58,4	R

⁴ U Tabeli 2 i Tabeli 4 indikatori „Odlazak lekaru“ i „Odlazak zubaru“ predstavljaju procenat ispitanika koji nisu zadovoljili potrebu odlaska lekaru/zubaru.

REZULTATI

Kategorija/pokazatelj	Odgovori po klasteru		Sličnost
	Prelazni u urbanim (%)	Prelazni u ruralnim (%)	
KARAKTER ŽIVOTNOG OKRUŽENJA			R
1. Buka koja dolazi od komšija ili ulice	14,4	85,6	R
2. Zagađena okolina	18,8	81,2	R
3. Rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma	17,4	82,6	R
KARAKTER EKONOMSKIH AKTIVNOSTI			R
1. Prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe	93,2	6,8	U
2. Broj meseci provedenih kao nezaposleno lice	17,3	82,6	R
3. Godine starosti u vreme prvog zaposlenja (lica iznad 15)	27,3	72,7	R
UTROŠAK SLOBODNOG VREMENA			=
1. Materijalna mogućnost okupljanja sa prijateljima, porodicom, rođacima radi pića, obroka najmanje jednom mesečno	65,6	34,4	U
2. Materijalna mogućnost redovnog upražnjavanja neobaveznih aktivnosti	31,9	68,1	R
EMOCIONALNO POIMANJE ZADOVOLJSTVA			U
1. Zadovoljstvo rekreacionim i zelenim zonama	37,8	62,2	R
2. Zadovoljstvo životnom sredinom	69,8	30,2	U
3. Zadovoljstvo ličnim vezama	54,0	45,9	U
4. Zadovoljstvo finansijskom situacijom	69,6	30,4	U

Kategorija/pokazatelj	Odgovori po klasteru		Sličnost
	Prelazni u urbanim (%)	Prelazni u ruralnim (%)	
FIZIČKA PRISTUPAČNOST			U
1. Prevelika udaljenost ili nepostojanje adekvatnog prevoza kao glavni razlozi za neodlazak kod lekara	53,2	46,8	U
2. Prevelika udaljenost ili nepostojanje adekvatnog prevoza kao glavni razlozi za neodlazak kod zubara	58,4	41,6	U
3. Redovna upotreba javnog prevoza	40,1	59,9	R
4. Zadovoljstvo vremenom provedenim u prevozu	59,8	40,2	U
NIVO OBRAZOVANJA			R
1. Najviši ostvareni stepen obrazovanja	17,4	82,6	R
UKUPNA SLIČNOST (preovlađujući broj kategorija)			U

Od 32 dobijena klastera, ispostavilo se da su domaćinstva ili pojedinci iz prelaznih područja brojniji u urbanom klasteru kod 17 varijabli, a ruralnom klasteru kod 15. Dakle, njihova mera je relativno ujednačena, mada u korist urbanih područja. Kada se analiziraju na nivou čitave grupe klastera, takođe sličnost sa urbanim područjima neznatno preovlađuje: u četiri kategorije su pretežno urbana, u tri pretežno ruralna, a u jednoj nepodeljena.

Sa stanovišta kreiranja politika bitno je poznavati polja na kojima su prelazna područja sličnija urbanim, a na kojima ruralnim područjima. Tako se kategorije Stanovanje, Potrebe savremenog društva, Emocionalno poimanje zadovoljstva, i Fizička pristupačnost ubrajaju u polja gde prelazna područja, odnosno mešovita naselja, nose pretežno urbani karakter. A nasuprot njima, kategorije Karakter životnog okruženja, Karakter ekonomskih aktivnosti i Nivo obrazovanja predstavljaju polja na kojima su prelazna područja sličnija ruralnim. Utrošak slobodnog vremena je kategorija gde jednak broj pokazatelja ukazuje na sličnost sa urbanim kao i sa ruralnim područjima.

Posmatrano na nivou celokupne kategorije, ne postoje čisto urbane kategorije u kojima svi pokazatelji govore o pretežno urbanom karakteru prelaznih područja. Nasuprot ovome, postoje dve čisto ruralne kategorije, u kojima prelazna područja prema svim pokazateljima imaju pretežno ruralni karakter – Karakter životnog okruženja i Nivo obrazovanja. U kategoriji Karakter životnog okruženja sva tri pokazatelja – percepcija o buci, zagađenju i riziku od kriminala – približavaju prelazna područja ruralnim. U slučaju kategorije Nivo obrazovanja, klaster analizi je izložen samo jedan indikator – najviši ostvareni stepen obrazovanja, koji je pokazao da su prelazna područja bliža ruralnim nego urbanim.

U kategorijama koje su pretežno ruralnog karaktera javljaju se dva pokazatelja prema kojima su prelazna područja pretežno urbana: prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe i materijalna mogućnost okupljanja sa prijateljima, porodicom i rođacima. Nasuprot ovome, u urbanim kategorijama ima mnogo više pokazatelja ruralnog karaktera: tip stanovanja, visina rente, kapacitet da se priušti godiš-

nji odmor, najmanji mesečni iznos da bi se sastavio kraj s krajem, pristup internetu, previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod zubara, zadovoljstvo rekreacionim i zelenim zonama, i redovna upotreba javnog prevoza.

Kod većine pokazatelja je izražena jasna razlika između urbanog i ruralnog klastera kada je pitanje učešće prelaznih domaćinstava i pojedinaca u njima, međutim po nekim pitanjima te razlike su jako izražene (preko 90% naspram par procenata). Tako su najveće razlike između urbanih i ruralnih domaćinstava po pitanju sanitarne i tehničke opreme koju domaćinstvo poseduje (kada ili tuš, nužnik sa vodokotlićem, telefon) i proizvodnja poljoprivredna aktivnost (vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe). Nasuprot vome, postoje polja u kojima se pokazalo da su razlike između urbanih i ruralnih područja neznatne (do 10%): pristup internetu, neodlazak kod doktora i zubara zbog previsoke cene ili fizičke nedostupnosti, i nivo zadovoljstva ličnim vezama.

4.3. Treći postupak

Poslednji deo analize je urađen takođe u formi klaster analize, ali ovoga puta je napravljeno osam klastera, tako da svaki odgovara jednoj kategoriji definisanoj metodologijom ovog istraživanja (Stanova-

nje, Potrebe savremenog društva, itd.). Za formiranje klastera u svakoj kategoriji korišćene su sve varijable u okviru date kategorije – takođe onako kako su definisane metodologijom na početku rada. Rezultat klaster analize za svaku kategoriju su unapred određeni broj od dve grupe gde jedna predstavlja urbana, a druga ruralna područja. Pošto su klasteri dobijeni, na osnovu prosečne neto zarade zaposlenih ili prosečnog prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe u svakoj od dobijenih grupa utvrđeno je koja od dobijenih grupa se smatra urbanom, a koja ruralnom: urbana je grupa u kojoj je prosečna neto zarada veća ili prosečni prihod od proizvodnje za sopstvene potrebe manji. I obratno kada je u pitanju utvrđivanje ruralne grupe.

Od osam kategorija i osam klaster analiza dobijene su četiri u kojima su prelazna domaćinstva i pojedinci bliži urbanim, a četiri bliži ruralnim područjima (Tabela 3). Stanovanje, Potrebe savremenog društva i Karakter životnog okruženja su polja u kojima je pokazana veća sličnost ruralnim, a Karakter ekonomskih aktivnosti, Utrošak slobodnog vremena, Fizička pristupačnost i Nivo obrazovanja su polja u kojima prelazna domaćinstva pokazuju više urbani karakter. Jedino kada su u pitanju fizička pristupačnost i poimanje zadovoljstva, domaćinstva i pojedinci iz prelaznih područja imaju sličnu zastupljenost i u urbanim i u ruralnim područjima.

TABELA 3: Rezultati klaster analize – analiza po kategorijama (grupama varijabli)

Kategorija	Odgovori po klasteru		Sličnost
	Prelazni u urbanim (%)	Prelazni u ruralnim (%)	
STANOVANJE	16,6	83,4	R
POTREBE SAVREMENOG DRUŠTVA	18,5	81,5	R
KARAKTER ŽIVOTNOG OKRUŽENJA	19,4	80,6	R
KARAKTER EKONOMSKIH AKTIVNOSTI	74,9	25,1	U
UTROŠAK SLOBODNOG VREMENA	65,6	34,4	U
POIMANJE ZADOVOLJSTVA	45,9	54,1	R
FIZIČKA PRISTUPAČNOST	55,2	44,8	U
NIVO OBRAZOVANJA	71,9	28,1	U
UKUPNA SLIČNOST (preovlađujući broj kategorija)			=

5. DISKUSIJA

Poredeći rezultate analize tri različita pristupa ispostavlja se da ne postoji kategorija u kojoj su domaćinstva i pojedinci prelaznih područja dijagnostifikovani kao bliži jednom od druga dva tipa područja - urbanom ili ruralnom, a da je to slučaj u sva tri pristupa. Štaviše, nema slaganja u rezultatima ni kod zbirne kategorije (Tabela 4).

Prema rezultatima prvog i drugog pristupa prelazna područja su sličnija urbanim, a kod trećeg pristupa ruralnim područjima. Ipak, poredeći pojedinačne kategorije, rezultati prva dva pristupa se u većini sluča-

jeva ne poklapaju, dok veći broj poklapanja rezultata prvog pristupa postoji u poklapanju sa rezultatima prve analize. Međutim, kao što je naglašeno na početku analiza, prvi pristup je bio posvećen područjima onako kako su ona definisana prema DEGURBA metodologiji, te njeni rezultati ponajviše imaju pomoćnu ulogu u sprovođenju drugih postupaka analize, u razumevanju problema i razlika između DEGURBA područja i eventualnom formulisanju razvojnih politika ukoliko će se one oslanjati isključivo na područja DEGURBA definicije.

TABELA 4: Komparacija rezultata različitih postupaka

Kategorija/pokazatelj	Rezultat analize		
	Postupak I	Postupak II	Postupak III
STANOVANJE	=	U	R
1. Tip stanovanja	R	R	-
2. Mera finansijskog opterećenja domać. troškovima stanovanja	U	U	-
3. Mogućnost da domaćinstvo priušti zagrevanje stana	R	U	-
4. Postojanje kade ili tuša u stanu	U	U	-
5. Postojanje nužnika sa vodokotlićem u stanu	U	U	-
6. Visina mesečne rente	R	R	-
POTREBE SAVREMENOG DRUŠTVA	U	U	R
1. Posedovanje telefona – uključujući i mobilni	U	U	-
2. Posedovanje kompjutera	U	U	-
3. Kapacitet da se priušti godišnji odmor	R	R	-
4. Najmanji mesečni iznos da bi se sastavio kraj s krajem	R	R	-
5. Priuštiti pristup internetu kod kuće	U	R	-
6. Odlazak lekaru	U	U	-

Kategorija/pokazatelj	Rezultat analize		
	Postupak I	Postupak II	Postupak III
7. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod lekara	U	U	-
8. Odlazak zubaru	U	U	-
9. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod zubara	U	R	-
KARAKTER ŽIVOTNOG OKRUŽENJA	U	R	R
1. Buka koja dolazi od komšija ili ulice	U	R	-
2. Zagađena okolina	U	R	-
3. Rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma	R	R	-
KARAKTER EKONOMSKIH AKTIVNOSTI	U	R	U
1. Prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe	U	U	-
2. Broj meseci provedenih kao nezaposleno lice	U	R	-
3. Godine starosti u vreme prvog zaposlenja (lica iznad 15)	U	R	-
UTROŠAK SLOBODNOG VREMENA	U	=	U
1. Mat.mogućnost okupljanja sa prijateljima, porodicom ...	U	U	-
2. Mat. mogućnost upražnjavanja neobaveznih aktivnosti	U	R	-
EMOCIONALNO POIMANJE ZADOVOLJSTVA	U	U	R
1. Zadovoljstvo rekreacionim i zelenim zonama	U	R	-
2. Zadovoljstvo životnom sredinom	U	U	-
3. Zadovoljstvo ličnim vezama	=	U	-
4. Zadovoljstvo finansijskom situacijom	=	U	-
FIZIČKA PRISTUPAČNOST	U	U	U
1. Udaljenost ili nepostojanje prevoza-razlozi neodlaska lekaru	U	U	-
2. Udaljenost ili nepostojanje prevoza-razlozi neodlaska zubaru	U	U	-
3. Redovna upotreba javnog prevoza	U	R	-
4. Zadovoljstvo vremenom provedenog u prevozu	R	U	-

Kategorija/pokazatelj	Rezultat analize		
	Postupak I	Postupak II	Postupak III
NIVO OBRAZOVANJA	U	R	U
1. Najviši ostvareni stepen obrazovanja	U	R	-
UKUPNO (preovlađujući broj kategorija)	U	U	=

Komparacija ukazuje da sličnost tj. različitost prelaznih područja/naselja sa urbanim i ruralnim zavisi od načina definisanja prelaznih područja/naselja. Kada su prelazna naselja definisana kao prigradska, na osnovu gustine naseljenosti i ukupnog broja stanovnika, ona su urbanim naseljima bliža po svim analiziranim kategorijama osim po pitanju tipa stanovanja gde nose ujednačeno i karakteristike ruralnih naselja (Tabela 4).

U druga dva pristupa analize poređenje prelaznih područja/naselja sa druga dva tipa izvršeno je na osnovu pojedinačnih i grupa socio-ekonomskih indikatora, odnosno bez obzira na njihovu pripadnost DEGURBA područjima, a sa ciljem da se proveri da li definisanje tipa naselja zavisi od odabira kriterijuma na osnovu kojih ih definišemo. Rezultati ukazuju da zavisnost postoji tj. da će prelazna naselja defi-

nisana različitim kriterijumima biti u jednom slučaju srodnija urbanim, a drugom slučaju ruralnim naseljima iako je srodnost merena istim indikatorom. Karakter životnog okruženja i Fizička pristupačnost su se pokazale u slučaju analiza odabranih indikatora kao jedine oblasti u kojima se sličnost prelaznih područja podudara u drugom i trećem pristupu. To ukazuje da se samo za ova dve oblasti može generalno zaključiti s kojim tipom područja/naselja dele karakter – sa ruralnim kada je u pitanju kvalitet životnog okruženja, a sa urbanim kada se radi o fizičkoj pristupačnosti. S obzirom da je kvalitet životne sredine bolji u ruralnim područjima, a fizička pristupačnost u urbanim, to znači da ovde prelazna domaćinstva uzimaju karakter grupe u povlašćenom položaju i da bi u merama politike trebalo raditi na očuvanju ili unapređenju ovakvih uslova.

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Shodno potrebama plana implementacije Prostornog plana Republike Srbije, formulisanja razvojnih politika i integraciji Srbije u Evropsku uniju, ovaj rad se bavio ispitivanjem opravdanosti trihotomne podele područja/naselja. Razlog odvajanja urbanog od ruralnog su njihove specifičnosti i nejednakosti koje igraju značajnu ulogu pri kreiranju strategija i mera razvoja, nizu strateških, zakonskih i planskih dokumenata, a u statističkom izveštavanju nije precizirana njihova definicija, kao ni reflektovane trihotomne tipologije namenjene praktičnoj primeni kao što su DEGURBA i OECD.

6.1. Opravdanost trihotomne podele tipova naselja

Deskriptivna i klaster analize koje su urađene pojedinačno na 32 indikatora, a zatim i na nivou 8 kategorija formiranih grupisanjem pomenutih indikatora, pokazala je da naselja u prelaznim područjima u nekim aspektima nose karakteristike urbanih naselja, dok prema drugim aspektima nose karakteristike ruralnih, zbog čega je njihovo izdvajanje u zaseban tip opravdano. Bez obzira da li su tipovi naselja definisani na osnovu gustine naseljenosti kao kod DEGURBA metodologije, ili se za njihovo definisanje koriste socio-ekonomski indikatori prikazani u ovom radu, tranzicija od gradskih do seoskih naselja ne predstavlja oštru granicu, već čitavu „zonu“ u kojoj se prepliću i kombinuju karakteristike jednih i drugih. U nekom broju slučajeva posredovanje tih karakteristika predstavlja prednost (npr. sličnost prelaznih naselja sa ruralnim u kvalitetu životnog okruženja), dok u drugim nose nedostatke (npr. njihova sličnost sa gradovima po pitanju finansijskog opterećenja troškovima stanovanja). Dakle, jedan od nalaza ovog istraživanja je da postoji osnova za trihotomnu klasifikaciju (sa aspekta indikatora koji su posmatrani) i da bi ona bila optimalna u statističkom izveštavanju i kod donošenja prilagođenih razvojnih politika.

Sudeći prema malom broju varijabli i kategorija u kojima su prelazna područja/naselja slična jednom od druga dva tipa u sva tri postupka analize, zaključuje se da je „zona“ tranzicije između gradskih i seoskih naselja složeni mozaik različitih podtipova na-

selja koji nose specifične kombinacije karakteristika gradova i/ili sela. Zbog toga pojednostavljeni set kriterijuma za definisanje tipova područja prema DEGURBA metodologiji (samo gustina naseljenosti i, sekundarno, populaciona veličina fizički povezanih prostornih jedinica) omogućava postavljanje jasnije granice između tri tipa područja koja definiše. Nasuprot tome, uzimanje niza relevantnih kriterijuma (tip stanovanja, komunalna opremljenost, prisustvo javnih službi, zanimanje koje obavlja stanovništvo, itd.) usložnjava mozaik i otežava definisanje oštre granice između tri tipa naselja. Ovo bi potencijalno otežalo postupak tranzicije trihotomne podele u dihotomnu (urbano-ruralno), o čemu bi svakako trebalo voditi računa kada se bude radilo na novoj tipologiji.

Dakle, izdvajanje prelaznih tipova naselja nije samo osnovano već i potrebno, a odabir kriterijuma za definisanje tipova naselja ima direktne veze sa formulisanjem razvojnih politika, tj. odabrani kriterijumi daju različito značenje dobijenim klasterima, a od njihovog značenja i karakteristika bi trebalo da zavise mere kojim će se ta područja/naselja tretirati.

6.2. Značaj za formulisanje mera javnih politika

S obzirom da su tipovi naselja u direktnoj vezi sa raspodelom i strukturom stanovništva, aktivnošću kojom se ono bavi i sadržajima koje neko naselje poseduje (komunalni, kulturni, proizvodni, itd), razumevanje razlika u problemima, prednostima i potrebama različitih tipova naselja u vezi je sa ostvarivanjem niza razvojnih tema: demografske, ekonomske, poljoprivredne (ruralne), urbane, regionalne politike, kao i politike opšteg prostornog razvoja. Geografski specifična područja zahtevaju mere prilagođene njihovim osobenostima, a kako prelazna područja/naselja nekada imaju više sličnosti sa gradskim, a u drugim slučajevima sa ruralnim sredinama, otvara se prostor za mere politika ujednačenog razvoja. Ističući važnost specifičnosti područja, merama bi trebalo bi se prevazići problem rešavanja specifičnih konstelacija univerzalnim rešenjima.

Analiza je pokazala da sličnost prelaznih područja/naselja može naginjati i ka urbanim i ka ruralnim

područjima/naseljima, a zavisno od toga na osnovu kojih kriterijuma je definisana tipologija. Tako je prelazni tip naselja prema DEGURBA definiciji bliži urbanim područjima po pitanju zadovoljstva zelenim i rekreacionim zonama, a ako su definisana u klaster analizi samo tog indikatora iz SILC ankete, onda su srodnija ruralnim (Tabela 4). Zbog toga je ovde moguće dati konkretnije preporuke za formiranje mera razvojnih politika posmatrano kroz DEGURBA kategorije jer su već prihvaćene u evropskom kontekstu, dok je na osnovu neformalnih klastera formiranih za potrebe ovog istraživanja svrsishodnije dati preporuke u vidu opštih postulata.

DEGURBA područja su definisana tako da se može očekivati veća sličnost prelaznih područja/naselja sa ubranim, nego sa ruralnim. Despriktivna analiza je tako i pokazala. U sedam od osam kategorija, prelazna područja naginju urbanim područjima i jedino se u kategoriji Stanovanje razlike sa urbanim i ruralnim izjednačavaju. U formulisanju mera bi ovo značilo da se problemi karakteristični za gradove trebaju tretirati podjednako i u prelaznim područjima. Tu bi posebno trebalo obratiti pažnju na probleme u vezi sa kvalitetom života u kolektivnom stanovanju (obogaćenje rekreativnih površina, energetska efikasnost zgrada, itd.) ili rasterećenjem troškova života (troškovi stanovanja i drugih fiksnih dažbina). Iako bi rasterećenje troškova života dovelo do poboljšanja socijalne pozicije gradskog i prigradskog stanovništva, odluka o njihovom uvođenju trebalo bi da bude u vezi i sa politikom demografskog i prostornog razvoja. Da bi se stimulisa uravnotežena distribucija stanovništva, bilo bi potrebno podići troškove života u gradu, a smanjiti u selima. Svakako, prateći individualne varijable prikazane u deskriptivnoj analizi ovog istraživanja (Tabela 1), mogu se jasno prepoznati aspekti u kojima je svako od područja u prednosti, a što može po

služiti formulisanju širokog spektra mera, ali van fokusa ovog istraživanja.

Na osnovu poređenja tri različita pristupa analize mogu se prepoznati kategorije koje se univerzalno javljaju kao zajednička karakteristika prelaznih, urbanih i ruralnih područja/naselja. Oblasti u kojima su prelazna područja srodnija urbanim po sva tri postupka analize, u formulisanju mera razvoja treba tretirati kao urbano područje (fizička pristupačnost). I obratno, prelazna područja treba tretirati kao ruralna ukoliko su pokazala veću sličnost ruralnim područjima, što se u ovoj analizi nije pokazalo kao apsolutna sličnost prema svim indikatorima neke od grupa, ali sa tendencijom da su to tip stanovanja, visina mesečne rente, kapacitet da se priušti godišnji odmor, iznos kojim se može sastaviti kraj sa krajem, rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma, prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe i materijalna mogućnost za okupljanje sa porodicom i prijateljima).

Ukoliko prelazna područja nisu nužno prigradska, već definisana grupom socio-ekonomskih kriterijuma, srodnija su seoskim nego gradskim naseljima. To je slučaj u kategoriji Karakter životnog okruženja, što u ovom slučaju znači da ih treba tretirati istim/sličnim merama kao seoska naselja.

Naposletku, ovo istraživanje ističe činjenicu da geografsko-prostorne specifičnosti povlače sa sobom potrebu za pažljivo skrojenim merama, nasuprot univerzalnim rešenjima i to na osetljivim tačkama, ali sa neizostavnim uvažavanjem različitosti u problemima i potrebama ne samo urbanih i ruralnih, već i prelaznih područja. Zbog toga je bitno shvatiti neophodnost u definisanju nove tipologije naselja u kojoj će biti reflektovani višeznačni aspekti naseljenih mesta i integrisani u sistem statističkog izveštavanja.

LITERATURA

- Bogdanov, N., Meredith, D. and Efstratoglou, S. (2008): *A Typology of Rural Areas in Serbia*. Belgrade: Economic Annals, Vol. 53.2008, p. 7-29.
- European Commission (2010): *EUROPE 2020 – a European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, Brussels.
- European Commission (2012): *The Common Agricultural Policy – a Partnership between Europe and Farmers*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Conference of Ministers Responsible for Regional Planning (2000): *Guiding Principles of Sustainable Spatial Development of the European Continent*, Hanover.
- European Spatial Planning Observation Network [ESPON] (2015): *ESPON Database Portal*, <http://database.espon.eu/db2/resource?idCat=43>.
- European Union [EU] (2011): *Territorial Agenda 2020*, agreed at the DG meeting, Warsaw.
- Matković, G., Krstić, G. i Mijatović, B. (2015): *Prihodi i kvalitet života 2013*, Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Milošević, M.V., Milivojević, M., Čalić, J. (2011): *Spontaneously Abandoned Settlements in Serbia - Part 2*. Beograd: Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić“ SANU, br. 61(2), str. 26-35.
- OECD (2011): *OECD Regional Typology*, Directorate for Public Governance and Territorial Development.
- Pantić, M. (2014): *Sustainable Development Perspectives for Mountain Areas of Serbia: Lessons from the European Context* (Doctoral thesis). Retrieved from QUCOSA - Quality Content of Saxony. (urn:nbn:de:bsz:14-qucosa-144339).
- Program implementacije Prostornog plana Republike Srbije od 2010. do 2020. godine za period od 2011. do 2015. godine*, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 102/2011, 2011, Beograd.
- Prostorni plan Republike Srbije 2010-2020*, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2010, 2010, Beograd.
- Stojanović, B. (1990): *Prostorno-demografske karakteristike – promene u razmeštaju stanovništva*, u Problemi demografskog razvoja Srbije. Beograd: Centar za demografska istraživanja – Institut društvenih nauka Univerziteta u Beogradu, str. 165-173.
- Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije za period od 2014-2024. godine*, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2014, 2014, Beograd.
- Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji*, usvojila Vlada Republike Srbije (2003), preuzeto sa http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/strategija_siromastvo.pdf.
- The New Degree of Urbanization* (2011), preuzeto sa www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/LaenderRegionen/Regionales/Gemeindeverzeichnis/Administrativ/Aktuell/Definition_STL_ab_31122011.pdf?__blob=publicationFile
- Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju*, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 41/2009 i 10/2013, 2009, dopunjen 2013, Beograd.